

Ljubiša Doklešćić:

*Primjedbe na referat bugarskog historičara Hr. Hristova »Ideološka kretanja u jugoistočnoj Evropi u XIX i u XX stoljeću (do prvog svjetskog rata)« saopćene na XIII međunarodnom kongresu historijskih nauka u Moskvi (16—23. VIII 1970)**

Političke prilike u jugoistočnoj Evropi u XX i na početku XX st. bile su složene ne samo zbog dominacije Austro-Ugarske i Turske i sukoba interesa velikih evropskih država u tom dijelu Evrope, već i istoga što je to područje predstavljalo pravi mozaik (slavenskih i neslavenskih) etničkih skupina koje su pripadale različitim crkvama i govorile različitim jezicima. Situacija je bila u toliko složenija što pojedina područja nisu bila etnički jedinstvena i što je bilo i prelaznih područja u etničkom i jezičnom pogledu. Osim toga, postojale su i prilične razlike u privrednom, društvenom i kulturnom razvoju pojedinih regija jugoistočne Evrope. Na tom, ne tako velikom, geografskom prostoru postojalo je pravo šarenilo različitih proizvodnih odnosa u agraru. Isto tako je postojala i prilična razlika u razvoju gradske privrede pojedinih regija jugoistočne Evrope, kao i u razvoju građanske klase koja je bila nosilac te privrede. Šta više, u pojedinim regijama građanstvo nije bilo etnički homogeno. Dok je na primjer ono u Srbiji i Bugarskoj uglavnom bilo etnički čisto, u Makedoniji je ono, osim od Makedonaca, bilo sastavljeno i od Grka, Vlaha, Židova i Turaka. Stoga je makedonsko nacionalno građanstvo predstavljalo samo dio građanske klase u Makedoniji.

Razumljivo, da se tako složena problematika ne može u cijelosti izložiti u uvodnom dijelu jednoga referata. Stoga su i u uvodnom dijelu referata prof. Hristova mnogi naprijed navedeni momenti nepotpuno izloženi ili čak propušteni, i stoga u njemu nije došla do izražaja sva kompleksnost političkih privrednih i društvenih prilika koje su postojale u jugoistočnoj Evropi u XIX i na početku XX stoljeća.

U tim složenim prilikama nacionalna ideja se objektivno nije ni mogla na čitavom tom području razvijati ravnomjerno, ni vremenski ni po intenzitetu. Zato se i dogodilo da se kod jednog naroda nacionalna ideja tek oformljavala, dok je kod drugih ona već bila agresivna. Iz istih se razloga i ideja nacional-

* Referat je objavljen u kongresnim materijalima kao posebna knjižica: Chr. Christov, Mouvements idéologiques en Europe du Sud-Est au cours des XIXe et XXe siècles (Jusqu'à la Première guerre mondiale), Moscou 1970, 21 str.

nog oslobođenja, kao i ideja političkog ujedinjenja balkanskih naroda, različito manifestirala kod svakog pojedinog naroda na Balkanu.

Zbog kompleksnosti teme i zbog vremenskog ograničenja svakoga diskutanta govorit ću samo o razvoju nacionalne ideje u istočnom dijelu jugoistočne Evrope. Kod toga ću se zadržati jedino na onim momentima koji u referatu nisu uopće dotaknuti ili su nedovoljno ili netačno izloženi.

Nacionalni pokreti se u istočnom dijelu jugoistočne Evrope javljaju još na početku XIX st., te već u prvim decenijama toga stoljeća dolazi do stvaranja prvih malih nacionalnih država, Srbije i Grčke. God. 1878. Srbija dobiva južno-moravsku oblast. Iste godine je stvorena i bugarska država koja je 1885. sebi pripojila tzv. Istočnu Rumeliju. Međutim, do 1912. pod turskom su upravom ostali i nadalje još Novopazarski Sandžak, Kosovo, Albanija, Makedonija i Andrianopoljska Trakija. A upravo u nekim od tih zemalja kosili su se interesi mladih balkanskih buržoazija.

Najstarija građanska klasa u jugoistočnoj Evropi, grčko trgovačko građanstvo, izašlo je u prvim decenijama XIX st. s idejom obnavljanja bizantskog carstva na ruševinama turske države. Te su grčke aspiracije dovele još u prvoj polovini XIX st. do otvorenog sukoba s bugarskim građanstvom i to ne samo zbog bugarske Trakije, nego i zbog slavenske Makedonije, čije su stanovnike bugarske političke vođe smatrale Bugarima.

Istovremeno se srpsko-bugarski odnosi povoljno razvijaju. U »Načertaniju« iz 1844. predviđena je srpsko-bugarska suradnja na rušenju Turskoga Carstva. Da bi Bugare pridobili za tu ideju, srpska vlada je počela potpomagati uzdizanje njihove prosvjete i kulture. U Srbiji su do kraja 70-ih godina školovani mnogi mladi Bugari i štampano je preko 130 izdanja raznih bugarskih knjiga u tiraži od preko stotinu hiljada primjeraka.

U toku 60-ih godina XIX st. knez Mihailo Obrenović počinje raditi na stvaranju »Jugoslavenske države na Istoku«, u kojoj je srpsko građanstvo trebalo imati vodeću ulogu. U cilju priprema općebalkanskog rata i ustanka radi rušenja Turske, poduzimane su različite mjere. Rakovski je potpomognut u formiranju bugarske legije u Beogradu. Organizirana je i mreža tajnih odbora u Bugarskoj i drugim krajevima pod turskom upravom, čiji je zadatak bio pripremanje naroda na borbu s Turcima. Srpska je vlada pristupila i stvaranju vojnih i političkih saveza s državama i narodima jugoistočne Evrope. S predstavnicima bugarskog odbora u Bukureštu 1867. je predviđena zajednička akcija za uspostavljanje Srpsko-bugarskog carstva. Najteže su se odvijali pregovori za sklapanje srpsko-grčkog saveza za rat protiv Turaka. Zbog grčkih pretenzija na slavensku Makedoniju i bugarsku Trakiju, srpska vlada je 1861. prekinula pregovore s Grčkom. U ugovoru iz 1867. iz istih je razloga ostalo otvoreno pitanje budućeg uređenja balkanske konfederacije.

Međutim, od čitavog tog poduhvata zbog oklijevanja službene Srbije nije tada bilo ništa. Što više, na kraju 60-ih godina većina i srpskih i bugarskih političara počinje gubiti povjerenje u zajedničku, općebalkansku akciju. Sve je više dolazila do izražaja ideja da svatko za sebe treba da sprovede svoj program nacionalnog oslobođenja. Tu su ideju u Srbiji zastupali namjesnici i liberali, a kod Bugara, ne samo vođe pokreta za emancipaciju bugarskog

naroda od tutorstva grčke Carigradske patrijaršije, već i vođe bugarske revolucionarne organizacije iz 70-ih godina XIX stoljeća.

U toku 70-ih i 80-ih godina XIX st. ne dolazi samo do prekida u suradnji srpskog i bugarskog građanstva, već i do zaoštavanja njihovih političkih odnosa. Prvi razlog je bio pojava srpske propagandne akcije u Makedoniji na početku 70-ih godina. Drugi, stvaranje San-Stefanske Bugarske 1878. i sukob oko južno-moravskog kraja. Treći, srpsko-bugarski rat iz 1885. godine.

Oprečnosti među nacionalnim programima bugarskog, grčkog i srpskog građanstva na Balkanu još se u većoj mjeri produbljuju između 1885. i 1912, i to u prvom redu zbog sistematske djelatnosti njihove nacionalne propagande u Makedoniji. Ta njihova djelatnost dovodi najprije do sukoba na kulturno-prosvjetnom i crkvenom polju, zatim od 1904. do 1908. do sukoba njihovih oružanih četa, a od 1908. i do sukoba na političkom polju u Makedoniji. Otvoreni sukob interesa Bugarske, Grčke i Srbije u Makedoniji, kao i na drugim mjestima na Balkanu imao je šire posljedice. S jedne strane, on je onemogućavao oslobođenje onih Bugara, Grka i Srba koji su se još nalazili pod turskom vlašću. S druge strane, on je onemogućavao normalni razvoj makedonske nacionalne ideje i makedonskog oslobodilačkog pokreta.

Izlaz iz te teške situacije pokušale su u posljednjem deceniju XIX i u prvim godinama XX st. pronaći nove društvene snage na Balkanu, kao i sitno makedonsko građanstvo.

U toku 90-ih godina srpski, bugarski i makedonski socijalisti izlaze s parolama »Makedonija Makedoncima« i »oslobođenje Makedonije je stvar samih Makedonaca«. Da bi onemogućili dalji rivalitet triju balkanskih buržoazija oko Makedonije, oni izlaze s idejom uspostavljanja »nezavisne makedonske republike«.

U toku 90-ih godina i revolucionarno makedonsko sitno građanstvo počinje kroz VMRO organizirati svoju oslobodilačku borbu. U prvim godinama ta je organizacija donekle imala bugarski karakter koji ona ubrzo gubi. Dobrom dijelu makedonskih revolucionara bilo je jasno da je opasno da se u svojoj oslobodilačkoj borbi oslanjaju na bilo koju balkansku državu. Stoga Goce Delčev i Đorče Petrov, najsnažnije ličnosti te organizacije, izlaze 1897. s programom koji je predviđao da svi Makedonci, bez obzira kojoj propagandi ili crkvi pripadaju, svojim vlastitim snagama povedu borbu za autonomiju Makedonije u okvirima Turskoga Carstva.

Međutim, zbog svoje objektivne slabosti, ni balkanski socijalisti, ni makedonski revolucionarni oslobodilački pokret, nisu uspjeli realizirati svoje progresivne koncepcije oslobođenja Makedonije. Slična je bila sudbina i albanskog oslobodilačkog pokreta.

Kada su balkanske buržoazije uvidjele da svaka za sebe neće moći osvojiti veći dio spornih teritorija, a bojeći se da će mladoturci ukinuti privilegije koje su one do tada bile izborile za sebe u Turskoj, njihove su vlade 1912. odlučile da zajednički zarate s Turskom. Međutim, kako su one tada osim svog nacionalnog teritorija zauzele i teritorij makedonskog i albanskog naroda, ne samo da nisu otklonjeni uzroci njihovog dotadašnjeg sukoba, već su otvoreni novi, i to još teži, politički problem na Balkanu.

Ukoliko želimo izvršiti kronološku periodizaciju pokreta za nacionalno oslobođenje u istočnom dijelu jugoistočne Evrope u XIX i na početku XX st., čitavo to razdoblje možemo podijeliti na dva perioda. Prvi, od početka XIX st. do kraja 60-ih godina. Drugi, od kraja 60-ih godina XIX st. do 1912. godine. U prvom periodu su postojali pokušaji suradnje balkanskih buržoazija za ostvarenje zajedničke države. U drugom periodu njihove se nacionalne ideje oštro kose i svatko od njih nastoji posebno realizirati svoj nacionalni program. Drugi bi se period mogao podijeliti u dva potperioda. Prvi potperiod je obuhvaćao 70-e i 80-e godine XIX st. a drugi posljednji decenij XIX i prve godine XX stoljeća. U prvom potperiodu antagonizam triju balkanskih buržoazija sve je više dolazilo do izražaja. U drugom potperiodu on se, pak, produbljuje, ali se pojavljuju balkanski socijalisti i revolucionarno makedonsko sitno građanstvo s naprednim koncepcijama za oslobođenje od Turaka.

Kronološka periodizacija, koju je dao prof. Hristov u svom referatu — u kojem je on razvoj pokreta za nacionalno oslobođenje u jugoistočnoj Evropi u XIX i na početku XX st. podijelio na dva perioda, jedan od 1878, a drugi do 1914 — možda je adekvatna za bugarski oslobodilački pokret, ali ne i za istočni dio jugoistočne Evrope u cijelosti.

S V E U Č I L I Š T E U Z A G R E B U

R A D O V I
F I L O Z O F S K O G F A K U L T E T A
O D S J E K Z A P O V I J E S T

7—8

Miroslav Brandt: Dualističko-gnostička religija Tolteka
Tomislav Raukar: Zadarska trgovina solju u XIV i XV stoljeću
Josip Adamček: Pobuna seljaka u Donjoj Bakvi (1479)
Ljubo Boban: Nacrt Ustava grupe zagrebačkih intelektualaca (1937)
Osvrti

Z A G R E B

1969/70

S V E U Č I L I Š T E U Z A G R E B U

RADOVI
FILOZOFSKOG FAKULTETA
ODSJEK ZA POVIJEST

7—8

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
RADOVI
FILOZOFSKOG FAKULTETA
ODSJEK ZA POVIJEST 7—8

ZA SADRŽAJ PRILOGA ODGOVARA AUTOR. — UREDNIK Dr Ljubo BOBAN

ŠTAMPARSKI ZAVOD »OGNJEN PRICA«, ZARGEŠ 1970.